

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Д-р Цветан Радулов Tsvetan Radulov, PhD
Институция Affiliation	Научен архив – Българска академия на науките Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences
Заглавие Title	НАУЧНИ ДРУЖЕСТВА И ИНСТИТУЦИИ В БЪЛГАРИЯ И УСТАНОВЯВАНЕТО НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ НАУЧНО-КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ (КРАЯТ НА XIX – ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК) SCIENTIFIC SOCIETIES AND INSTITUTIONS IN BULGARIA AND THE ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CULTURAL RELATIONS (LATE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)
Страници Pages	291–304
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-291/

НАУЧНИ ДРУЖЕСТВА И ИНСТИТУЦИИ В БЪЛГАРИЯ И УСТАНОВЯВАНЕТО НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ НАУЧНО-КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ (КРАЯТ НА XIX – ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК)

Д-р Цветан Радулов

Научен архив – Българска академия на науките

Резюме: Във фокуса на изследването попада развиването на международни контакти от новосъздадените в България научни дружества. Публикацията няма претенции за изчерпателност заради сериозния обхват на разглежданата тематика. Тя не засяга подробно някои общоизвестни моменти, вече познати и изследвани в историографията. Водещ акцент е международната дейност в областта на природо-математическите (естествените) науки. Основите на връзките с чуждестранни научни институции са положени със създаването на Българското книжовно дружество в Браила през 1869 г. и продължават да се развиват след Освобождението със създаването на различни дружества и организации. В статията се отделя място на ролята на определени елементи от международната дейност като участието и домакинството на престижни научни форуми, размяната на периодика и издания, членството на чужди учени в български организации. Международните връзки са разгледани и от гледна точка на документалистиката и архивистиката.

Ключови думи: научни организации; международно сътрудничество; естествени науки; конгреси; архиви.

Развитието на науката често е разглеждано и представяно на обществото като дело на велики личности, понесли светлината на познанието като „Прометеев факел“. Ролята на тези именити учени не може да бъде отречена. Въпреки това нуждата от организиране на научния живот води до създаването на редица ин-

ституции и сдружения. Полагането на основите на младата българска наука също е свързано с появата на подобни организации. Важен аспект в работата на научните сдружения е създаването на международни контакти. Настоящата статия няма претенции за изчерпателност и не засяга подробно някои общоизвестни моменти, които са по-добре познати и изследвани, а опитва да направи анализ на създадения модел и да насочи погледа на изследователите към не толкова разработвани аспекти на разглежданата тема.

Началото на научното сдружаване се поставя още преди Освобождението. След няколко неуспешни опита за създаване на родно научно дружество през 1869 г. в Браила се основава Българско книжовно дружество (БКД). Международните контакти се превръщат в един от основните елементи на неговата дейност през трудните начални години на съществуването му. Още в Устава от 1869 г. е заложено общуване с „учений мир“¹. Положителна роля за установяването на международни връзки изиграва първият му председател Марин Дринов, макар редица изследователи, а и съвременници да смятат, че понякога това е за сметка на по-прякото му обвързване с организационните дела на браилска почва. На фона на разногласията във възрожденската общност за дейността на Дружеството общуването с чуждестранни научни организации е значително по-спокойно².

След Освобождението постепенно започва оформянето на модерната българска наука, която трябва с бързи темпове да усвои научните постижения от осемнадесетото и деветнадесетото столетия. Сред началните стъпки е възстановяването на дейността на Книжовното дружество и пренасянето ѝ в рамките на Княжеството. Дружеството получава наименованието „Българско книжовно дружество в Средец“³. И в новоприетия устав присъства общуването с представители на чуждестранната наука. Важна роля за развитието на БКД изиграва и пристигналият да работи в България Константин Иречек. През 1911 г. се осъществява пре-

¹ Устав на БКД. Браила: Печатница Димитър Паничков, 1869, с. 4, чл. 3.

² За първоначалната дейност на Книжовното дружество и за споровете около него вж. подробно в Арnaudов, Михаил. История на Българското книжовно дружество в Браила. София: Издателство на БАН, 1966; Божков, Стойко, Васил Василев, Виржиния Паскалева, Цветана Тодорова. История на Българската академия на науките. София: Издателство на БАН, 1977; Сборници от документи за историята на Българското книжовно дружество и Българската академия на науките в три тома 1869–1944. Т. I 1868–1876 г. Подбр. и подгот. за печат П. Миятев и Г. Димов. София: Издателство на БАН, 1958; Савов, Николай. Възникване и утвърждаване на Българското книжовно дружество. – В: Из историята на Българското книжовно дружество (1869–1911). Сборник по случай 125-годишния юбилей на БАН. София, 1994, с. 7–3.

³ Уставите на Българското книжовно дружество в Браила. София: Издателство на БАН, 1969, с. 43.

именуването и преобразуването на дружеството в Българска академия на науките (БАН), като въпреки поставения акцент (или пък точно заради него) върху националната наука продължава да развива активна международна дейност⁴.

Взаимоотношенията между БКД/БАН и появилите се впоследствие специализирани научни дружества имат положително въздействие и спомагат за развитието на родната наука, като я утвърждават и в международен план. Редица видни учени са членове едновременно на няколко организации. Разбира се, своето значение за установяване на международни взаимоотношения има и първото българско висше училище, създадено през 1888 г., което прераства в Софийски университет. Като университетски преподаватели родните учени се сдобиват с допълнителен авторитет. Показателна е подкрепата от чуждите учени при Университетската криза от 1907 г., която те оказват на уволнените професори⁵.

Сред основните научни сдружения в областта на историко-филологическите науки са Българското археологическо дружество (БАД) и Българското историческо дружество (БИД) (основани в края на 1901 г.)⁶. По подобие на Книжовното дружество връзките им с чуждестранни научни организации са изградени на основа изследването на националната история и културно наследство. Водещи български учени са членове едновременно на БКД/БАН и на споменатите дружества. Впоследствие през 1920 г. Археологическото дружество прераства в Български археологически институт.

Постепенно учените от различни области започват да работят за създаването на обединени сдружения, които да подпомагат работата им. В първите години на Третата българска държава се правят няколко неуспешни опита за създаването на различни дружества. развитието на естествените науки в България води след себе си основаването на Природоизпитателното дружество през 1896 г. За създаването му сериозна роля изиграва Георги Н. Златарски – един от водещите български учени в края на деветнадесетото столетие. От началото на XX в. дейността на дружеството бързо води до създаване на връзки със сродни организа-

⁴ Пак там, с. 81-98.

⁵ **Арнаудов, Михаил.** История на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото му столетие, 1888-1938. София: Придворна печатница, 1939, с. 260-303.

⁶ **Конев, Румяна.** Голямата среща на българския народ: Културата и предизвикателствата на войните 1912-1918 г. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995; Петров, Петър. Образуване на българското археологическо дружество в София. – В: Археология, XXXIII, 3, 1991, с. 57-60.

ции⁷. След години на застой след 1927 г. започва разширяване на контактите с чуждестранни научни сдружения и разрастване на международното сътрудничество. Според отчетените данни БПИД поддържа връзки с над 70 дружества и организации, включително сериозен брой от Германия и Съветския съюз. В края на 20-те и през 30-те години функционирането на дружеството е затруднено заради трудности от различен характер, което води и до ограничаване на активността му извън България.

Природоизпитателното дружество започва установяване на международни контакти още в годината на създаването си. През септември Дружественият комитет изпраща обръщение към Императорското руско географско дружество с молба да почерпи от опита му (Руското географско дружество, основано през 1845 г., се числи към организациите с установени дългогодишни традиции)⁸. Засилват се връзките с научните организации в славянските части на Австро-Унгария (основно центрове в Прага и Братислава), Русия и донякъде Франция. Не са толкова тесни връзките с немските организации, които имат традиции в развитието на естествените науки. В началото на XX в. дружеството поддържа контакти с близо тридесет чуждестранни организации⁹.

За развитието на естествознанието в различните му аспекти спомагат и различни новосъздадени научни учреждения. Хидроложко-метеорологичната станция е една от институциите, която поради своята същност има изключително широка география на своите международни контакти. Те включват връзки с идентични институции в редица страни, включително и извън Европа. Пряко свързани с установяване на международните контакти са и Царските природонаучни институти. В тази си дейност институтите са подкрепени от Двореца, който инициира тяхното развитие¹⁰.

Още при възникването на хуманитарните науки се слага акцент върху проучването на националното, на българското. В редица устави този национален аспект е изрично заявен. Именно заради това в областта на историята, филологията, етнографията се осъществяват тесни връзки най-вече областта на славистич-

⁷ Големанова, Живка. Към историята на Българското природоизпитателно дружество. С., 1988, с. 4–9.

⁸ ЦДА, Ф. 1530 К, оп. 1, а.е. 2. Няколко месеца преди това БКД изпраща писма на дружеството за 50-годишния му юбилей – НА-БАН, Ф. 1 К, оп.2, а.е. 139.

⁹ Големанова, Живка. Цит. съч., с. 32.

¹⁰ Буреш, Иван. Природонаучните институти на Негово Величество Царя на българите. Цел и задачи на „Известията на Царските природонаучни институти“. – Известия на Царските природонаучни институти, кн. 1, 1928, с. 1–16.

ните проучвания, особено когато засягат тясно българския народ и език. За разлика от тях при естествените науки има по-друг контекст. Действително, родните изследователи се заемат с изучаването на българските и балканските земи. Те обаче представляват интерес за общоевропейската наука, тъй като Балканите са един от малкото непроучени региони в края на XIX в. Още през османския период редица пътешественици като Пиер Белон, Бенедето Рамберти, Фредрик Хаселквист, Доменико Сестини, Джон Сибторп, Луиджи Марсили, а по-късно Емерих (Имре) Фривалски и Ами Буе предават много сведения за природата на полуострова¹¹.

През последните години от деветнадесетото столетие родните учени са изключителни дейни в организационен план¹². В началото на 1898 г. е основано Българското физико-математическо дружество, а като водещи фигури изпъкват Емануил Иванов, Юрдан Данчев и Иван Гюзелев. Чрез Антон Шоурек скоро след това е осъществена връзка с чешкото математическо дружество, което приема българското дружество за свой член.

В началото на XX в. българската естествена наука продължава да се развива със значителни темпове. Природоизпитателното дружество допринася за подобна дейност, като постепенно се оформят и редица специализирани организации, които започват да водят самостоятелен живот. През 1923 г. е създадено Българското ботаническо дружество. При изграждането си то се повлиява от устава и дейността на Женевското ботаническо дружество. Взаимовръзката между Ботаническото и Природоизпитателното дружество се основава и на водещи фигури-ботаници, членове на двете сдружения. Такива са Стефан Петков, Николай Стоянов и Даки Йорданов. Стефан Петков и Даки Йорданов имат сериозна роля в организационното развитие на природните науки в България, която те доказват и чрез новосъздаденото научно сдружение. Петков е председател на Ботаническото дружество през значителна част от периода (заема поста след смъртта на Борис Иванов), а Даки Йорданов – негов секретар¹³. Като членове на Природоизпитателното дружество те вече са установили

¹¹ **Белон дю Ман, Пиер.** Наблюдения на множество редки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други чужди страни. С., 1953; Ракова, Снежана, Пенка Данова. Бенедето Рамберти и Даниело Лудовизи: Двама венециански пратеници в Константинопол през 1534 година. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2016.

¹² Кратък отчет върху основанието и дейността на Българското физико-математическо дружество през първата му година. София: Българско физико-математическо дружество, [1899].

¹³ **Станев, Стефан.** Първостроители на българската ботаника. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008; Станев, Стефан, Ана Петрова. История на българската ботаника в дати. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2014.

контакти с редица чуждестранни изследователи и институции. Позицията им на университетски преподаватели също спомага за осъществяването на засилени международни връзки. За десетина години Ботаническото дружество осъществява контакти с редица сродни организации. В ръчно написан списък от 1936 г. са изброени над 40 научни организации от Балканите и Централна Европа¹⁴. Значителна част от тях са профилирани в областта на биологичните науки. В списъка фигурират значителен брой организации от Чехословакия и Полша, както и такива от Югославия и Румъния.

Обособяват се и други специализирани и по-тясно профилирани организации. В началото на 1909 г. е основана Ентомологичната дружба и няколко години по-късно е приета като секция на Природоизпитателното дружество. Необходимостта от развитие в областта на ентомологията води до възстановяването на Ентомологическото сдружение през 1924 г. Същата година е създадено и Българско геологическо дружество, като вдъхновител на тази инициативата става Стефан Бончев – председател на БПД в периода 1907-1911 г. През 20-те години на XX в. т.нар. „дъщерни дружества“ (наричани и „издънки“ от Стефан Петков) развиват по-активна дейност спрямо БПД, като заявяват своето съществуване на чуждестранните организации със сходни изследователски интереси.

Възстановеният през 1928 г. Биологичен кръжок (създаден 1909 г., а две години по-късно станал част от Природоизпитателното дружество) десет години по-късно прераства в Биологическо дружество. Дейността на Българското биологическо дружество е доста по-кратка, като създаването му в навечерието на Втората световна война пречи то да разгърне по-широко отношения с чуждестранни институции, така както е предвидено от неговите организатори и дейци.

Важен елемент от българската научна мисъл е географията и сродните ѝ науки, които са част от природо-математическия дял, но и със силна връзка с хуманитарните и обществените науки. Българското географско дружество е основано в края на 1918 г. след завършека на Първата световна война. Водещи фигури са неговите председатели Анастас Иширков и Иван Батаклиев, както и Анастас Бешков, Жеко Радев, Живко Гълъбов. В международния географски конгрес във Варшава през август 1934 г. участват Иван Батаклиев и Димитър Яранов. Важен момент, свързан с престижа на Географското дружество, е домакинството на меж-

¹⁴ НА-БАН, Ф. 115 Даки Йорданов. „Списък с научни биологически организации в различни страни.София. Ръкопис“. 1936 г.

дународен научен форум – Четвъртият конгрес на славянските географи и етнографи в София през 1936 г. Събитието е изключително мащабно по своите размери и е определено като най-голямото в „досегашния научно-организационен живот на българските географи“¹⁵. Предвидени са научни екскурзии, обхващащи почти цялата територия на България. Основен двигател на конференцията е Иван Батаклиев, подпомаган от редица членове на Географското дружество. В нея вземат участие над 300 делегати, от които близо двеста са чужденци – представители от Полша, Югославия, Чехословакия¹⁶. Успешното провеждане на научната конференция допринася за авторитета на българската наука в международен план.

Участието в международната научна общност има изградени своеобразни „механизми“, по които действа. Сред характерните за международните научни отношения механизми е и изборът на чуждестранни членове, което избиране е общоприета практика. На родна почва началото е положено с дейността на Книжовното дружество още преди Освобождението. С устава от 1884 г. е постановено, че за дописни членове могат да се избират „чуждестранни писатели“, които „развиват книжовна деятелност върху България или славянството“¹⁷. По-голямата част от избраните членове през разглеждания в настоящата статия период са хуманитаристи (които са предложени и стават част от Историко-филологическия и Обществено-правния клон). От своя страна мнозина български учени биват избирани за членове на чуждестранни и международни дружества като Руската академия на науките, Чешката академия на науките, Южнославянската академия в Загреб, Сръбската кралска академия, Научното дружество „Тарас Шевченко“ в Львов, редица престижни чуждестранни геологически, ботанически, биологически дружества и т.н.

Между 1884 и 1943 г. за чуждестранни членове на Дружество-то/Академията са избрани над седемдесет души. В повечето случаи става дума за чужди учени, изключвайки обществени фигури като граф Николай Игнатиев и Иван Аксаков. Заради ролята си по време на Българското Възраждане с членство е удостоен и американецът Албърт Лонг, като трябва да се отчете дългогодишният му престой на Балканите. Извън първоначалното удостоверяване с членство през 1884 г., обхванало всички тогавашни ка-

¹⁵ Отчет за дейността на Българското географско дружество за периода 18 април 1935 г. до 24 юний 1936 г. – Известия на Българското географско дружество, кн. IV, 1936, с. 75.

¹⁶ Батаклиев, Иван. IV Конгрес на славянските географи и етнографи в София – 1936 г. – Известия на Българското географско дружество, кн. IV, 1936, с. 3-36.

¹⁷ Уставите на Българското книжовно дружество..., с. 43.

тегории членове (почетни, редовни, дописни и чуждестранни), най-голям е броят на чуждите учени, станали членове на Академията през 1926 г. Тогава 26 души биват избрани за чуждестранни членове на Академията. През 1930 г. е избран първият учен чуждестранен член извън Европа, но и това е доста условно, тъй като става дума за Михаил Ростовцев¹⁸. Ростовцев към момента на избирането си е представител на американската наука, но осъществява връзки с българските изследователи датират още от времето преди емиграцията му. И в периода между двете световни войни сред чуждестранните членове е значителен броят на представителите на руската наука – както белоемигрантска, така и съветска. Преобладаващият брой от чуждестранните членове през XX в. са от сферата на хуманитарните и обществените науки. Няколко са изследователите от Природо-математическия клон на Българското книжовно дружество/ Академия на науките, които са избрани за нейни членове до Втората световна война. Такива са Йосиф (Йозеф) Веленовски¹⁹, Степан (Стефан) Юринич²⁰, Франц Тоула²¹, а по-късно метеорологът Карл Каснер²² и математикът Вацлав Серпински (Шерпински)²³. За избора на първите двама повлиява престоят им в България, който при Юринич обхваща значителен период от живота и дейността му. Изследванията на В. Серпински са от фундаментален характер, но в доклада за избора му през 1936 г. се подчертават връзките му с България. Впоследствие и Природоизпитателното, и Ботаническото дружество приемат за свои членове чуждестранни учени като Иречек, Веленовски, Франц Тоула, Йоханес Матфелд и редица други²⁴. В Устава на Българското ботаническо дружество от 1928 г. международната дейност не е разгледана, като единствено е упоменато, че чуждестранните членове на дружеството са освободени от

¹⁸ НА-БАН, Ф. 1 к, оп. 2, а.е. 1054.

¹⁹ НА-БАН, Ф. 1, к, оп. 2, а.е. 946.

²⁰ НА-БАН, Ф. 1 к, оп. 2, а.е. 1099.

²¹ НА-БАН, Ф. 1 к, оп. 2, а.е. 1075

²² НА-БАН, Ф. 1 к, оп. 2, а.е. 995. В текста на предложението, направено в Природоматематическия клон, ясно е представен научният интерес на Каснер към България „Но ний предлагаме проф. д-р Каснер за дописен член на нашия клон не заради неговите изброени досега заслуги към метеорологическата наука, а специално за неговите трудове по изучаването на България. От 1900 година досега той е идвал 13 пъти в България и я познава много добре във всяко отношение... Осмеляваме се да предложим проф. д-р Карл Каснер за дописен член на нашия клон не само като добър учен, който е допринесъл много за общата метеорологична наука и специално за опознаването на България, а и като голям приятел на България, което го отличава от други учени, които може би го надминават по своята научна работа“, пак там, л. 2–5.

²³ НА-БАН, Ф. 1к, оп. 2, а.е. 1093, л. 1-2. Предвид особеностите на математическата наука в случая трудно може да се посочат приноси към изследването на България, но отново е избран учен от славянска страна.

²⁴ НА-БАН, Ф. 38 К, оп. 2, а.е. 20.

членски внос²⁵.

По отношение на ботаниката значима е ролята на Йосиф Веленовски, който допринася за изследването на българската фауна. Редица видни ботаници проявяват интерес към балканската флора и нейното обстойно проучване. Сред тях са имена като Арпад фон Деген, Аугуст Хайек, Йозеф Борнмюлер, Йозеф Подпера и др. Въз основа на това са установени тесни връзки с научната общност в България.

Чуждите учени, работещи в България, както и учените с произход от Средна и Източна Европа са активни членове в научните дружества и спомагат за осъществяването на научните контакти. Такъв е няколкогодишният престой на Константин Иречек. Важна роля и тук изиграват братята Карел и Херменегилд Шкорпил, които осъществяват контакти с мнозина свои сънародници – изследователи в различни сфери на науката. Други подобни примери са техните сънародници Вацлав Стрибърни и Иван Буреш. Буреш е назначен за директор на Царските природонаучни институти. Сред чуждестранните учени, които работят продължително време в България, трябва да се споменат имената на физика Порфирий Бахметиев, зоолога Стефан Юринич и лекаря Иван Басанович (Йонас Басанювичус). Научният профил на всички тези дейци оказва в някаква степен влияние върху развитието на международните контакти. След края на Първата световна война своя принос при поддържането на международни контакти дават и пристигналите в България белоемигрантски учени.

Със съдействието на научните дружества редица чуждестранни учени посещават България и осъществяват изследователски експедиции, научни екскурзии и различни други проучвания. През 1938 г. е организирана научна екскурзия под ръководството на Франтишек Набелек²⁶. Подобни взаимодействия също са обичайни в практиката на взаимоотношения между учени от различни страни.

Друга съставна част на контактите с чуждестранната наука са международните конгреси, вече споменавани по-горе. Показателно за развитието на българската наука е провеждането на няколко престижни научни форума в България. В научната историография по-сериозно изследван е Международният конгрес по византистика в София през 1934 г., ръководен от Васил Златарски и Богдан Филев²⁷. Родните изследователи дейно взимат

²⁵ Устав на Българското ботаническо дружество. София: Българско ботаническо дружество, 1928, с. 3.

²⁶ НА-БАН, ф. 38 К, оп. 2, а.е. 35.

²⁷ Шрайнер, Петер. Византийските изследвания в България и Историческият факултет на

участие в редица научни събития въпреки трудностите от организационен и финансов характер. През 1904 г. един от член-основателите на БПИД Стефан Петков взема участие в Конгреса на славянските природоизпитатели. По този начин представителите на естествените науки се стремят да заявяват своето присъствие в рамките на съвременната им научна общност.

Българските учени участват в редица международни конгреси, проведени между двете световни войни. Участието в Първия конгрес на славянските географи и етнографи в Прага през юни 1924 г. е значително и показва решимостта да се включат активно в международното сътрудничество след войната. На конгреса там отиват Стефан Петков, Иван Шишманов, Анастас Иширков, Стефан Бончев, Йордан Иванов и др. Кореспонденцията на българските учени показва важното значение, което те отдават на присъствието си там²⁸. Мнозина от тях са изпратени като представители на различни научни институции. В писмо до Стою Шишков Анастас Иширков накратко описва българската подготовка за конгреса, като споменава, че представители все още нямат „Етнографският музей, Дирекцията на статистиката, Метеорологическата дирекция, Картографският институт“. Все пак Етнографският музей успява да изпрати като участник Антон Попстоилов (А. П. Стоилов), а останалите български делегати представляват Софийския университет, Академията на науките и Министерския съвет²⁹. От думите на Иширков може да се съди, че финансовите проблеми стават причина още български учени да не участват в конгреса. Три години по-късно българските изследователи се включват във втория конгрес на славянските географи и етнографи, който се провежда от 2 до 12 юни 1927 г. в Полша. Чрез различни сведения проличава и факторът „институционалност“ по отношение на развитието на международни научни връзки. В българската научна периодика участието в подобни събития е съобщавано редовно, като такъв пример е оформеният специален раздел в „Летопис на БАН“³⁰.

За недостиг на средства споменават учени като Николай Стоянов, Иван Буреш и редица други. Това налага понякога командироването от две институции (Царските природонаучни инсти-

Софийския университет. – В: ГСУ–ИФ, Т. 106, Бр. 1 (2022). За участието на български учени в предходни византоложки конгреси вж. Иванов, Йордан. Доклад за втория международен византоложки конгрес, в Белград 1927. – В: Летопис на БАН, кн. XI, 1927, София, 1928, с. 79–82.

²⁸ НА–БАН, ф. 38 К, оп. 2, а.е. 17–19.

²⁹ Щърбов, Николай, Снежина Рижикова. Стою Н. Шишков (1865–1937). Житейски път и творческа биография. Ч. II. В Пловдив и китна Тракия. София: 7 лъча, 2019, с. 259–260.

³⁰ Стоянов, Николай. Доклад за участие в VI международен ботанически конгрес в гр. Амстердам (1–8 септември 1935 год.). – В: Летопис на БАН, XIX, с. 103–116.

тути и Академията) с цел да се покрият сериозните разходи по пътуване и престой, а в някои случаи родни изследователи не успяват да присъстват поради финансови причини³¹. Освен организациите, от които са командировани, учените представляват и българските научни дружества, на които са членове.

Участието на родни учени в конгреси, конференции и други научни събития в чужбина има и друга страна – запознаването по-отблизо и по-пряко със структурата и дейността на сродни организации. Научните институции и сдружения предизвикват интереса на посетилите ги изследователи заради възможността да се заимства техният опит. Пример за това е докладът на Иван Буреш от конгреса на зоолозите в Будапеща, в който той отделя внимание и на същността на Унгарската академия на науките³². Освен конференциите някои учени получават покани да изнасят лекции в чужбина пред различни дружества.

Тясно свързано с присъствието на научни конгреси и конференции е участието в международни научни организации. След Първата световна война се правят някои постъпки в опит да бъдат изолирани от научно-изследователското сътрудничество победените страни (особено що се отнася за Германия). Те обаче бързо биват преодолені. Българската наука използва традиционните си връзки с чешките учени, като Чехословакия изпъква като средище за различни изследвания (най-вече славистични). Новосъздадените държави спомагат за общуването на регионално ниво в Източна и Средна Европа между „славянските учени“.

Част от дейността на дружествата е свързана с издаването на научна периодика. Размяната на периодични издания традиционно е част от отношенията между научните дружества от различни страни. Този елемент не бива да бъде подценяван, защото от една страна е знак на уважение, а от друга – възможност за българските дружества да увеличат библиотеката си с чуждестранна научна периодика. Нейната размяна служи като една от основите за създаването и поддържането на контакти. Първите стъпки започват още в края на деветнадесетото столетие с изпращането на „Периодическото списание“ на БКД до редица чуждестранни библиотеки³³. Размяната на издания започва още с разпращането на книжки от „Периодичното списание“ на БКД. Книжовното дружество (сл. 1911 г. Академия на науките) не спира тази си дейност въпреки различни трудности. Природоизпита-

³¹ Пак там.

³² Буреш, Иван. Доклад за десетия интернационален конгрес на зоолозите, състоял се от 4 до 10 септември 1927 г. в Будапеща. – В: Летопис на БАН, кн. XI, 1927, София, 1928, с. 112-113.

³³ НА-БАН, Ф. 1 К, оп. 1, а.е. 123, 160, 165, 187, 196, 275.

телното дружество също разменя своите издания с редица сродни организации в Австро-Унгария, Германия, Франция, Италия, дори САЩ и Канада³⁴. През 20-те години за библиотеката на Дружеството се получават над 50 чуждестранни списания. Активен интерес в получаването на литература има Геологичното дружество. Освен това периодичните издания дават възможност и за публикуване на чуждестранни автори. Така например в първия том на „Известия на Българското географско дружество“, който същевременно представлява сборник в чест на Анастас Иширков, са публикувани статии на видни учени като Албрехт Пенк и Карл Каснер³⁵, а статии на мнозина чужди изследователи са публикувани в Известията на Царските природонаучни институти. По страниците на различните дружествени органи се появяват информации за значими събития като проведени международни научни конгреси.

Не на последно място разглежданите връзки оставят като свидетелство след себе си и сериозен документален масив. Документите могат да бъдат разгледани и през чисто архивистичната призма с оглед на техните характеристики, типология и т.н. Тяхната задача е и да допълнят оставените сведения в научната периодика. Поначало често трудно е разграничаването между личните контактите на учените и ролята им на членове на научни сдружения и институции. Взаимотношенията между учените и тяхната кореспонденция са често разглеждани в изследванията на индивидуално ниво³⁶. Личната преписка същевременно може да носи и ценни сведения за взаимодействие между отделни научни сдружения. Разпръснатостта по отделните фондове на учени поражда необходимост от внимателно проучване и сравняване на получените сведения. Характерна черта (особено що се отнася до изследваната тема) е разнообразието от езици, на които са създавани епистоларните документи. Писмените документи от научната дейност също могат да свидетелстват за международните контакти. Става дума за материали от съвместни изследвания, екскурзии, доклади на чужди учени, сведения за развитието на науката в различни области, размяна на научно-изследователски данни и резултати от проучвания.

Организационната дейност на дружествата оставя значителен обем от архивни документи, но не винаги този масив успява

³⁴ Големанова, Живка. Цит. съч., с. 19.

³⁵ Известия на Българското географско дружество, кн. 3.

³⁶ За кореспонденцията като архивен документ вж. повече в Радулов, Цв. Личната кореспонденция между миналото, настоящето и бъдещето. А сега накъде? – Университетски четения по архивистика, Т.VII. Специалните исторически дисциплини в университетското архивно образование, архивната практика и изследванията по история. С. 2019, с. 132-144.

да бъде запазен. Сведения за взаимоотношения с чуждестранни научни дружества се черпят от кореспонденцията и определени службени документи (отчети и доклади), които отразяват резултатите от международната дейност. Участието в международни конгреси или тяхното организиране също оставя сериозни документални следи. В записаните спомени или водени бележки от изследователите също може да се съдържат ценни сведения. Не бива да се пропускат и фотодокументите като значим източник на информация. Те освен че дават визуална представа за международните връзки на българската наука (участие в конференции в чужбина, международни научни конгреси в България и др.), могат и да допълнят останалите документи. Разбира се, трудният път на българските архиви се отразява и тук, както и при други обществени организации и държавни учреждения. При отбелязването на 90-годишнината на Природоизпитателното дружество се установяват „обезпокоителни празноти в документацията на дългогодишната му дейност“³⁷. Предаденият в ЦДА архив на дружеството включва основно материали от първото десетилетие на неговото съществуване. Липсата на архивни документи изследователите опитват да компенсират с помощта на публикуваните в изданията на Природоизпитателното дружество сведения за извършената дейност.

Стремителното развитие на българската наука след Освобождението много често е съпътствано с трудности от различен характер, нерядко избухват и личностните разногласия. Въпреки това в продължение на няколко десетилетия се оформя нейният облик и тя успява скоро да получи заслужено международно признание. Представителите на естествените науки също бързо съумяват да последват колегите си от сферата на хуманитаристиката. Така се създават редица научни сдружения, които въпреки политическите превратности имат трайна роля в развитието на българската наука. Те са лицето на родната научна мисъл пред европейската и световната наука.

³⁷ Големанова, Ж. Цит. съч., предговор от Б. Ботев; с. 2. В случая с Природоизпитателното дружество празнотите в някаква степен са запълнени от подробната отчетност за неговата дейност, описана в печатния му орган „Годишник на Природоизпитателното дружество“.

SCIENTIFIC SOCIETIES AND INSTITUTIONS IN BULGARIA AND THE ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND CULTURAL RELATIONS (LATE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

Tsvetan Radulov, PhD

Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The study focuses on the development of international contacts by the scientific societies newly established in Bulgaria. The publication does not claim to be exhaustive, given the extensive scope of the subject under consideration. It does not address in detail certain well-known aspects that have already been examined in the historiography. The primary emphasis is placed on international activities in the field of the natural and mathematical sciences. The foundations of relations with foreign scientific institutions were laid with the establishment of the Bulgarian Literary Society in Brăila in 1869 and continued to develop after the Liberation through the formation of various societies and organizations. The article pays particular attention to specific components of international activity, such as participation in and hosting of prestigious scientific forums, the exchange of periodicals and publications, and the membership of foreign scholars in Bulgarian organizations. International relations are also examined from the perspective of documentation and archival studies.

Keywords: scientific societies; natural sciences; international cooperation; congresses; archives.

д-р Цветан Й. Радулов

Научен архив

Българска академия на науките

гр. София, ул. „15 ноември” № 1

E-mail: zvetanradulov@gmail.com

Web of Science: OYE-9574-2025

<https://orcid.org/0000-0002-5875-3713>

zvetanradulov@gmail.com